

Πραγματισμός του John Dewey (1859-1952)

Ο Dewey μελέτησε το πεδίο της ηθικής του Kant. Διατήρησε τις θετικές αντιλήψεις του Kant χωρίς όμως να αναφέρεται στο θέμα της σύνδεσης των αισθητών με τις ιδέες (τα νοούμενα). Οι συνέχειες, οι σχέσεις και οι συνδέσεις εμπλουτίζουν την εμπειρία μέσα από μία ειδική λειτουργία της αντίληψης. Δεν συμφωνεί ότι υπάρχουν νόμοι με καθολική ισχύ για όλους τους ανθρώπους. Οι ηθικές καταστάσεις που βιώνει κάθε άνθρωπος είναι μοναδικές, προσωπικές και προσδίδει ιδιαίτερη έμφαση στα προσωπικά βιώματα και την εμπειρία του καθενός. Οι διαχωρισμοί παιδί-κοινωνία, επάγγελμα-κουλτούρα, ενδιαφέρον-πειθαρχία πρέπει να απαλειφθούν. Δεν συμφωνεί ότι η καλή θέληση κρίνει και τις πράξεις του ανθρώπου, αλλά κρίνει την πράξη ως προς τις συνέπειες, καθώς διαφωνεί με την άποψη που θεωρεί την ανθρώπινη φύση ως καλή ή κακή. Η απόλυτη βεβαιότητα του Καρτεσιανισμού αντικαθίσταται από τον πιθανοκρατικό συλλογισμό. Πρέπει να δίδεται προσοχή στα μέσα που απαιτούνται για να επιτευχθούν τα ηθικά ιδανικά.

Στην αντιπαράθεση Ορθολογισμού - Εμπειρισμού αποτελεί σταθμό η εμφάνιση του Πραγματισμού. Η ανάπτυξη του πραγματισμού στηρίζεται στην ανάπτυξη του εμπειρισμού και αποδέχεται τη βιολογική εξέλιξη, τη θεωρία του Δαρβίνου. Ο πραγματισμός θεωρείται από πολλούς μια μετα-δαρβινική φιλοσοφία. Επίσης, στην εδραίωση της πραγματιστικής φιλοσοφίας επέδρασε καθοριστικά η αποδοχή των ιδανικών της Αμερικανικής Δημοκρατίας. Ο Dewey προσέδωσε μία ηθική και όχι καθαρά οικονομική ή πολιτική ερμηνεία στην Αμερικανική δημοκρατία. Το settlement movement (settlement houses), από το 1880 με κορύφωση το 1920, στην Αγγλία και στις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής, ήταν ένα κίνημα που οι σκοποί του ήταν η εκμάθηση κοινωνικών δεξιοτήτων και γνώσεων από τα κατώτερα κοινωνικά στρώματα για να είναι σε θέση να χειριστούν μόνοι τους στη συνέχεια τα προβλήματά τους. Στόχος της Jane Addams (1860-1935), με την οποία συνεργάστηκε ο Dewey, (βλ. <http://newlearningonline.com/new-learning/chapter-9/jane-addams-hull-house>), ήταν μία κοινωνικοποιημένη εκπαίδευση (ξύλουργία, ραπτική, λογοτεχνία, θέατρο), που έβαλε στο επίκεντρο τις καθημερινές ανάγκες και εμπειρίες της ζωής (βλ. Γρόλλιος, Προοδευτική εκπαίδευση και αναλυτικό πρόγραμμα, Εκδόσεις Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη, 2011, σσ.51-52).

Ο Charles Sanders Peirce (1839-1914) είναι ο ιδρυτής του πραγματισμού υποστηρίζοντας ότι η επιστημονική μέθοδος είναι η πιο σπουδαία, αποτελεσματική μέθοδος, η οποία οδηγεί στην εδραίωση της πίστης. Επίσης, ο Peirce υποστήριζε ότι όλη μας η εμπειρία μεταδίδεται με σημεία και μιλούσε για το αντιπροσωπεύον (representamen), δηλαδή η μορφή που παίρνει το σημείο και δεν είναι αναγκαία η υλική, το ερμηνευμα (interpretant), η έννοια που αποδίδεται στο σημείο και όχι αναγκαστικά ο ερμηνευτής και το αντικείμενο (object) στο οποίο αναφέρεται το σημείο. Ο Dewey πίστευε στο αδιαίρετο θεωρίας και πράξης. Το βασικό χαρακτηριστικό της φιλοσοφίας του πραγματισμού είναι η ενότητα γνώσης, δράσης, αξιών και εμπειρίας. Μερικές από τις πιο χαρακτηριστικές θέσεις του πραγματισμού είναι ότι η σκέψη είναι συνδεδεμένη με τη γνώση και το πρόβλημα των πηγών της γνώσης συνδέεται από τη μια με τον νου και από την άλλη με τα αντικείμενα της γνώσης. Δεν θεωρούσαν οι πραγματιστές ότι η γνώση κατακτάται μόνο εξαιτίας κάποιων ικανοτήτων και ιδεών -έθεσαν το ερώτημα για το ποια είναι η κύρια πηγή γνώσης: ο νους ή οι αισθήσεις- ούτε ότι το πνεύμα έμενε ανεπηρέαστο και ανεξάρτητο από οποιονδήποτε άλλο παράγοντα στην προσπάθεια για τη γνώση της αλήθειας. Το πνεύμα δεν

μπορεί να συλλάβει την αλήθεια με ενορατικό τρόπο, αποκομμένο από τις βιολογικές, ψυχολογικές και κοινωνικές συνθήκες. Πρέπει να αναγνωρισθεί ο σημαντικός ρόλος των βιολογικών, ψυχολογικών και κοινωνικών συνθηκών στη διαμόρφωση της γνώσης και στη σύλληψη της αλήθειας. Οι προτάσεις που αποτελούν τη βέβαιη γνώση δεν μπορούν να βρουν απόλυτη επαλήθευση και κατά συνέπεια, είναι αδύνατο να φτάσουμε στην απόλυτη γνώση.

Οι έννοιες συνδέονται με την ανθρώπινη δράση, με τις συνέπειες και όχι με μεταφυσικές συλλήψεις του πραγματικού. Για να γίνει σαφής η φύση του νοήματος και της αλήθειας, πρέπει να στραφούμε στη δράση του υποκειμένου. Οι θεωρίες και τα δόγματα είναι υποθέσεις υπό εξέλιξη και ελέγχονται από τις συνέπειες που προκαλούν σε πραγματικές καταστάσεις της ζωής. Υπάρχει η δι-υποκειμενική κοινωνική θεωρία της αλήθειας (Βλ. Σφενδόνη- Μέντζου, *Πραγματισμός, Ορθολογισμός- Εμπειρισμός, Θεωρίες της Γνώσης*, Εκδοτικός Οίκος Ζήτη, 2004, σσ.73-75). Οι άνθρωποι μπορούν να αναπτύσσουν όλους τους απαραίτητους θεσμούς και τις ρυθμιστικές αρχές και πρότυπα μέσα από το πλαίσιο των κοινωνικών δραστηριοτήτων τους. Ο Dewey μίλουσε για τη σύζευξη ατόμου και κοινωνίας.

Κανένας τομέας δεν δέχτηκε την επίδραση του πραγματισμού πιο έντονα από την εκπαίδευση. Η εκπαίδευση διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στην εξάλειψη των κοινωνικών αντιθέσεων (δημοκρατική εκπαίδευση). Το αναλυτικό πρόγραμμα των μαθημάτων πρέπει να συνδέει το σχολείο με την κοινωνική ζωή των μαθητών. Η ζωή είναι μία δυναμική αλληλεπίδραση από αλληλοεξαρτώμενα και αλληλένδετα στοιχεία. Ο Dewey αναπτύσσει μία συνολική οπτική για την εκπαίδευση, εκκινώντας από τις προϋποθέσεις της γνώσης και με στόχο την κοινωνική συμμετοχή του ατόμου στην κοινωνία και έναν ενεργό ρόλο του σχολείου σε μια δημοκρατική κοινωνία. Μόνο οι γνώστες όλων των δεδομένων των επιστημονικών κλάδων γίνονται ικανοί να χρησιμοποιούν τα δεδομένα για την τελική διαμόρφωση της κοινωνίας. Οφείλουμε να καλλιεργούμε τις δημιουργικές διαθέσεις σε συνδυασμό με το κοινωνικό περιβάλλον και τις δραστηριότητες που εκδηλώνονται σε αυτό. Ο Dewey υποστήριζε ότι η αποστολή των σχολείων δεν ήταν απλά και μόνο η μετάδοση στις επόμενες γενιές ενός σχετικά σταθερού σώματος περιεχομένων μάθησης. Οι συνεργατικές δραστηριότητες εντός της τάξης είναι απαραίτητο μέσο για την ενεργή συμμετοχή των μαθητών στη σύγχρονη κοινωνία. Σε μία ιδιότυπη σύνθεση του πραγματισμού του Dewey και της μαρξιστικής αντίληψης της κοινωνικής πράξης ο McLaren υπογραμμίζει ότι και οι δύο αποβλέπουν το μετασχηματισμό των υπαρχόντων κοινωνικών θεσμών μέσω της κοινωνικής δράσης. Για τους μαρξιστές φαντάζει αφελής η άποψη του Dewey για τη σημασία της δημιουργικής νοημοσύνης, γιατί υποτιμά τη δύναμη του συλλογικού αγώνα του προλεταριάτου, καθώς οι δυνάμεις που παρεμβαίνουν και εμποδίζουν την ισότητα και τη δικαιοσύνη είναι οι κοινωνικές, πολιτικές και οικονομικές δομές, που το άτομο μόνο του δεν μπορεί να πολεμήσει, το σύνολο μπορεί. Η ανάγκη ενίσχυσης της έννοιας της συλλογικότητας παραμένει επίκαιρη για τους ριζοσπάστες παιδαγωγούς.

Το σχολείο οφείλει να βρει τρόπο να πλησιάσει το σπίτι και τη γειτονιά του παιδιού. Οι τάξεις των μαθητών οφείλουν να είναι ολιγάριθμες (οκτώ μέχρι δέκα παιδιά) και οι δάσκαλοι να ασχοληθούν με την προσωπικότητα και τον χαρακτήρα των παιδιών, επομένως εξατομικευμένη προσοχή να απολαμβάνει ο κάθε μαθητής μέσα στην τάξη του. Θα ήταν προτιμότερο ο συνδυασμός της γενικής με την επαγγελματική εκπαίδευση. Πρότεινε να προστεθεί επιπλέον

διδασκεία ύλη στη διδασκαλία της ιστορίας, της φυσικής και της τέχνης, που θα προσδώσει ένα θετικό και ουσιαστικό περιεχόμενο στη ζωή του παιδιού. Τρεις κατευθυντήριες γραμμές πρέπει να αποκτήσει η σχολική εργασία: την αυτενέργεια του μαθητή, την εποπτικότητα και την παιδοκεντρικότητα της διδασκαλίας.

Η ιδανικότερη μορφή μάθησης είναι αυτή που επιτυγχάνεται μέσα από τις διαδικασίες του πειραματισμού, της ανακάλυψης, της φαντασίας. Η μάθηση δεν είναι μόνο πνευματική ή μόνο φυσική διαδικασία. Η αμφισβήτηση των διαχωριστικών γραμμών ανάμεσα στη σκέψη, τη συνείδηση και τη φυσική δράση του σώματος είναι χαρακτηριστικό της προοδευτικής εκπαίδευσης. Βασικό ρόλο παίζει η εμπειρία -αρχή κάθε διανοητικής δραστηριότητας- προτείνοντας τις εξής εφαρμογές: φυσική περιέργεια, ενδιαφέρον, έρευνα. Ο Dewey υποστήριζε την παιδευτική αξία της εμπειρίας στη συγκρότηση της γνώσης. Η εμπειρία του ανθρώπου είναι το αποτέλεσμα της συνεχούς αλληλεπίδρασης του με το περιβάλλον. Η πραγματικότητα δεν είναι ένα στατικό και ολοκληρωμένο σύστημα, αλλά μια διαδικασία που χαρακτηρίζεται από αδιάκοπη αλλαγή και μετατροπή. Ο άνθρωπος δεν είναι απλά ένα ανδρείκελο από δυνάμεις, αλλά μπορεί να αναδιαμορφώσει τις συνθήκες που διαπλάθουν την εμπειρία του, μέσω της χρήσης της νοημοσύνης.

Είναι απαραίτητο να βρεθεί μία θέση για την ιδέα του γίγνεσθαι και της αλλαγής, εκεί που μέχρι τώρα η στατική ερμηνεία κάλυπτε όλα τα πεδία του υλικού κόσμου και των έμβιων όντων. Ο Dewey υποστηρίζει ότι οι αισθήσεις είναι αγωγοί της γνώσης όχι γιατί απλά μεταφέρουν τα εξωτερικά ερεθίσματα στον εγκέφαλο, αλλά γιατί συνδέουν την εμπειρία με την εκπλήρωση κάποιου σκοπού. Αν δεν υπάρχει σκοπός, η μάθηση καταντά μία μηχανιστική συμπεριφορά. Χαρακτηριστικά της παραδοσιακής εκπαίδευσης είναι η παθητικότητα, η μηχανιστική μαζικοποίηση με την οποία αντιμετωπίζει τα παιδιά, καθώς και η μονολιθικότητα στην ύλη και στις μεθόδους. Στο έργο του *Το σχολείο και η κοινωνία* (Dewey, J., *Το σχολείο και η κοινωνία*, μτφρ. Μόσχα Μιχαλοπούλου, Εκδόσεις Γλάρος, 1982, σ.60) αναφέρει: "...στο παραδοσιακό σχολείο το παιδί δεν μπορεί να χρησιμοποιήσει τις εμπειρίες που αποκτά έξω από το σχολείο, ενώ από την άλλη πλευρά είναι ανίκανο να εφαρμόσει στην καθημερινή ζωή αυτά που μαθαίνει στο σχολείο. Αυτή είναι η απομόνωση του σχολείου, η απομόνωσή του από την καθημερινή ζωή". Το σχολείο οφείλει να είναι παιδοκεντρικό και το παιδί να μαθαίνει μέσα από τα βιώματά του. Το παιδί δεν είναι ένα παθητικό πλάσμα. Οι σκοποί της εκπαίδευσης εκπληρώνονται όταν βασίζονται πάνω στην εμπειρία, που είναι πάντα η πραγματική εμπειρία της ζωής ενός συγκεκριμένου ατόμου. Η εκπαιδευτική διαδικασία πρέπει να κινείται προς την κατεύθυνση της προετοιμασίας των μαθητών για το μέλλον. Η εμπειρία και ο στοχασμός οφείλουν να είναι άρρηκτα συνδεδεμένα με τη μαθησιακή διαδικασία. Ο στοχασμός θα οδηγήσει σε συγκεκριμένα συμπεράσματα αξιοποιώντας την εμπειρία. Η έρευνα απαιτεί στοχασμό που πορεύεται με τη δράση.

Η έρευνα-δράση αποσκοπεί στο να χειραφετήσει τους δασκάλους από την εξάρτηση της συνήθειας και της παράδοσης και να τους εφοδιάσει στο να στοχαστούν και να εξετάσουν κριτικά τις ανεπάρκειες των διαφόρων αντιλήψεων της εκπαιδευτικής πολιτικής. Εισάγει ζητήματα εξουσίας και κοινωνικής δικαιοσύνης. Ο δάσκαλος διαμορφώνει τους αυριανούς πολίτες. Ο στόχος του σχολείου είναι να βελτιώσει την κοινωνική ζωή και να προωθή τη

δημοσιοποίηση της γνώσης. Η γνώση δεν μπορεί να συνδέεται αποκλειστικά με τις λέξεις, αλλά η πρακτική εμπειρία παίζει ένα σημαντικό ρόλο στη μάθηση. Σκοπός της γνώσης είναι να προκαλέσει τροποποιήσεις σε διαφορετικές εμπειρικές καταστάσεις, στόχος η λειτουργική γνώση. Η εμπειρική επαλήθευση, ο εμπειρικός έλεγχος (κάτι είναι αληθινό για όσο λειτουργεί) θα αναθεωρήσουν προϋπάρχοντα σχήματα που δεν είναι λειτουργικά και επομένως πρέπει να διδαχτούν οι μεθοδολογικές και θεωρητικές αρχές της έρευνας δράσης σε ένα αναλυτικό πρόγραμμα ενός δημοκρατικού σχολείου. Ο στόχος είναι η μάθηση να κατευθυνθεί προς την επιστήμη, την ιστορία και τις κοινωνικές επιστήμες, την επικοινωνία και την έκφραση.

Ο Dewey υποστήριζε την αναγκαιότητα ανάπτυξης της στοχαστικής προσοχής και της αυτοπειθαρχίας. Εμπνεύστηκε από τα δημοκρατικά ιδανικά και πίστευε ότι η έρευνα-δράση πρέπει να περιλαμβάνει τη συζήτηση και τις μετέπειτα αποφάσεις που γίνονται σεβαστές από την ομάδα. Ακόμα, η γνώση δεν αποκτιέται ανεξάρτητα από τα μέσα που χρησιμοποιούνται για τη μετάδοσή της. Η ελευθερία των κινήσεων δεν είναι ο στόχος, αλλά το μέσο. Μιλάμε για μία διερευνητική διαδικασία, μία σειρά από κατασκευές και ανακατασκευές, μέσα στις οποίες φτάνουμε σε αποτέλεσμα και σε αυτή τη διαδικασία υπάρχει το στοιχείο της “λογικής δομής”. Μέσα από μία διαδικασία αμφιβολίας και έρευνας αποκτά ο άνθρωπος την αλήθεια. Επομένως, πηγή της αλήθειας είναι η εμπειρία. Είναι ενδιαφέρον ότι ο Dewey έκανε αναφορές στα έργα του για την εκπαίδευση ενηλίκων.

Ο Dewey αναπτύσσει τη θεωρία του για τη γνώση (θεωρία της γνώσης ή θεωρία της έρευνας, η έρευνα-δράση δεν προσβλέπει στην απόκτηση γενικευμένων γνώσεων, αλλά στη διάγνωση ενός προβλήματος σε ένα συγκεκριμένο πλαίσιο και τη λύση του εντός του πλαισίου) αντιμετωπίζοντας με έντονη αμφισβήτηση τα παραδοσιακά διπολικά σχήματα του τύπου ενεργητική-παθητική γνώση, πνευματικό-συναισθηματικό, πνεύμα-σώμα, θεωρία- πράξη. Η αποκορύφωση αυτής της κριτικής για τον αυθαίρετο διαχωρισμό σκέψη-σώμα συμπυκνώνεται στη σημαντική παραδοχή ότι η μάθηση επιτυγχάνεται μέσω του πράττειν. Επίσης, όπως αναφέρθηκε και σε προγενέστερες συναντήσεις, ο Foucault υποστήριζε ότι το σώμα ως δύναμη παραγωγής περιβάλλεται με σχέσεις εξουσίας και κυριαρχίας. Το σώμα οφείλει να ενταχθεί ως λειτουργικό, δηλαδή εξοπλισμένο με τις απαραίτητες κοινωνικές δεξιότητες (υποταγή, πειθαρχία, οικονομία χρόνου, ακρίβεια κλπ). Τίθεται το ζήτημα της βιοεξουσίας, η οποία έχει ως αντικείμενό της τη ζωή (τις συνθήκες ζωής) ενός συγκεκριμένου πληθυσμού. Στόχος της βιοπολιτικής υπήρξε το ατομικό σώμα, στο οποίο αποτυπώνονται αφενός οι προδιαθέσεις του συλλογικού σώματος ανάλογα με την ταξική και πολιτισμική καταγωγή, αφετέρου εγγράφονται σε αυτό οι διαχωρισμοί, όπως προκύπτουν από τον καταμερισμό εργασίας και την εξατομίκευση. Ο Dewey υποστηρίζει ότι το σώμα δεν μπορεί να αποκλείεται από τη γνώση ως κάτι περιττό. Ο δάσκαλος δεν μπορεί να ξοδεύει το μεγαλύτερο μέρος του διδακτικού του χρόνου καταπιέζοντας τη σωματική δραστηριότητα και επιβάλλοντας την απόσχιση της σκέψης από την υλική της έκφραση. Σύμφωνα με τον Dewey ο δάσκαλος δυστυχώς αναλώνεται τελικά στην επιβολή της πειθαρχίας. Θεωρείται αποκλίνουσα συμπεριφορά το ελεύθερο παιχνίδι και η κίνηση, ωστόσο το σώμα και οι αισθήσεις είναι οι αγωγοί επικοινωνίας με τον εξωτερικό κόσμο και είναι αγωγοί της γνώσης.

Το University Elementary School (πιο γνωστό με τις ονομασίες Dewey School ή Laboratory School) ιδρύθηκε το 1896 στο πανεπιστήμιο του Chicago. Το σχολείο λειτούργησε ως το 1903. Η δομή, η οργάνωση και η λειτουργία του χαρακτηριζόταν από ευελιξία. Το σχολείο πρέπει να δίνει έμφαση και βαρύτητα στα πραγματικά ενδιαφέροντα των μαθητών. Οι μαθητές δεν χωρίζονταν σε τάξεις ανάλογα μόνο με την ηλικία τους, αλλά και σύμφωνα με τα ενδιαφέροντα και τις ικανότητές τους.

Προτεινόμενη Βιβλιογραφία

Γρόλλιος, Γ., *Προοδευτική εκπαίδευση και αναλυτικό πρόγραμμα*, Εκδόσεις Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη, 2011

Κατσαρός Ελ. & Τσάφος Β., *Από την έρευνα στη διδασκαλία: η εκπαιδευτική έρευνα δράσης*, Εκδόσεις Σαββάλας, Αθήνα, 2003

Χατζηγεωργίου, Γ., *John Dewey. Κείμενα παιδείας*, Εκδόσεις Ατραπός, Αθήνα, 2000

McIntosh, P., *Action research and reflective practice: creative and visual methods to facilitate and learning*, Routledge, London, New York, 2010.

Ο Βασίλειος Λαούρδας (http://media.ems.gr/ekdoseis/makedonika/makedonika_11/ekd_pemk_11_Laourdas.pdf) για την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του '64 γράφει: «Παράλληλα προς τή δημοτική, ή εκπαιδευτική μεταρρύθμιση έφερε στή νεοελληνική παιδεία καί τόν “παιδαγωγισμό” πού έρημωσε, καί φαίνεται ότι θά έρημώσει γιά πολλά άκόμη χρόνια τήν παιδεία μας. “Παιδαγωγικούς” δημιούργησε καί ή λόγια παράδοση, αλλά ή μεταρρύθμιση ήταν πού ζήτησε νά τούς κάνη όδηγητές καί ρυθμιστές τής παιδείας του έθνους. Ό παιδαγωγικός τής εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης είναι ό ειδικός πού ξέρει νά αναλύση πενήντα διαφορετικές – όλες βέβαια φερμένες από τό έξωτερικό – μεθόδους διδασκαλίας ιστορίας, αλλά πού συνήθως δέν ξέρει ιστορία. Είναι ό ειδικός πού παίζει στά δάκτυλα τίς μεθόδους διδασκαλίας αρχαίων Έλληνικών καί πού δέν έχει διαβάσει τό Θουκυδίδη από τήν αρχή έως τό τέλος. Είναι ό ειδικός πού έχει διαβάσει πλήθος βιβλία γιά τή μέθοδο διδασκαλίας των γλωσσικών μαθημάτων καί πού δέν αξιώθηκε ούτε ό ίδιος νά γράψη μιá φράση στό ήθος καί στό ύψος του Παπαρηγοπούλου. Είναι γνώστης όλων των μοντέρνων θεωριών γιά τήν ψυχολογία του παιδιού, οι μαθητές του όμως άμέσως μόλις αφήσουνε τό προαύλιο του σχολείου γίνονται κοινωνικοί έπαναστάτες, θύματα των ανέμων πού φυσάνε στά πεζοδρόμια. Ό παιδαγωγικός ανέλαβε νά διδάξη μέ νέες καί συγχρονισμένες μεθόδους τήν κατανόηση τής ιστορίας του έθνους καί στό τέλος τά βαρέθηκε όλα, βαρέθηκε καί τόν ίδιο τόν έαυτό του καί έγινε κομμουνιστής. “Όσο βαστούσε ό τύπος του παλαιού δασκάλου βγαίνανε τό ένα μετά από τό άλλο βιβλία γιά τή γραμματεία καί τήν ιστορία του έθνους – ή ιστορία του Παπαρηγοπούλου, του Καρολίδη, του Ψιλάκη – οι αρχαίες τραγωδίες από τό Βερναρδάκη, τόν Παπαγεωργίου, τόν Μιστριώτη. Πέρασαν αυτοί, ήρθαν οι παιδαγωγικοί καί τώρα βγαίνουνε δεκάδες παιδαγωγικά βιβλία, τό ένα ύστερα από τό άλλο, γιά τήν ψυχολογία του νηπίου, του παιδιού, του έφήβου, γιά κάθε είδους μέθοδο κάθε είδους μαθήματος – καί μέσα στην παιδαγωγική πνίγηκε ή παιδεία. “Ότι παιδεία δέν είναι αναζήτηση καί προβολή παιδευτικών αξιών, αλλά μέθοδος προβολής των, αυτό μας τό διδάξανε πρώτοι οι παιδαγωγικοί. Στά παιδαγωγικά τους περιοδικά, πού σκοπός τους είναι νά μελετήσουνε τά προβλήματα τής παιδείας του έθνους, οι μεθοδολογικές μελέτες ξεχειλίζουνε από τά περιθώρια. Συζητώντας όμως πώς πρέπει νά διδάξουν ένα μάθημα, έχουνε χάσει τό ίδιο τό μάθημα» (Βασίλειος Λαούρδας, “Θέματα παιδείας, Ένα σχόλιο στον Παπουλάκο του Κωστή Μπαστιά” στό *Η ιδιοπροσωπία του Νέου Ελληνισμού*, Ίδρυμα Γουλανδρή-Χόρν, Αθήνα, 1983, σσ. 392-393).